

כתיבה לדורות הבאים

פער גדול היה בין האיכות הנדירה של היצירה המקראית ובין קהל הקוראים שאליו כיוונה לכאורה. לכן, אולי באמת נתחברה במחשבה על הדורות הבאים

שביט יעקב

מחקר המקרא המודרני עוסק, בין השאר, בשאלות מה היו דרכי הכתיבה ושיטות השכתוב והעריכה של ספרי המקרא, מצד אחד, ומה היו המקורות שבהם השתמשו המחברים, מצד אחר, ובעת האחרונה גם בשאלות לאיזה צורך נכתבו הספרים, מי היו קוראיהם ואיך קראו אותם. השאלות האלה קשורות זו לזו בהנחת המוצא שיצירה ספרותית, או היסטורית - ועל אחת וכמה יצירה שיש לה מסר תיאור-היסטורי ולאומי - נכתבת במטרה להגיע לקהל קוראים בן הזמן ולהשפיע על תודעתו, הבנתו, ידיעותיו והתנהגותו. לכן די בעצם מעשה הכתיבה ובתוצר שלה כדי לשמש ראיה מספקת לכך שלאותם ספרים במקרא שנכתבו בימי בית ראשון היה קהל קוראים כבר בתקופת כתיבתם.

מי היה קהל הקוראים הזה בדורות שלפני חורבן בית ראשון? הראיה היחידה שהיה ביהודה קהל "יודע הספר" (ישעיה כט, יא) הם ספרי המקרא עצמם, ואולם הם אינם יכולים ללמד לא על זהותו של הקהל הזה ולא על היקפו. ברור שלא מדובר בכלל הציבור ביהודה כי אם בשכבת עילית של יודעי קרוא, שכללה בעיקר את חוגי הכהנים, הלוויים, אנשי החצר והמינהל, ואשר שיעורה בכלל האוכלוסייה במאות השביעית והשמינית לפני הספירה נאמד בכחמישה עד עשרה אחוזים, כלומר כמה מאות משפחות. השכבה החברתית הזאת ידעה לקרוא תעודות מינהליות ואיגרות מסוגים שונים ("כותב ושולח ספרים", "ויכתוב יהוא ספרים וישלח שמרון"). ביהודה בוודאי נכתבו טקסטים שונים (ספרים) למטרות שונות - ולא רק בעותק יחיד כדוגמת הספר שבו כתב שמואל את משפט המלוכה "וינח לפני ה'" (שמואל א' י, כה).

שכבת האליטה ביהודה גם לא היתה עשויה מעור אחד; היו בה קבוצות מתחרות, בעלות השקפות עולם שונות, שאולי גם החזיקו בנראטיווים היסטוריים שונים. לכן אפשר להניח שהן העלו את השקפתן ואת עמדותיהן על הכתב וכי הדברים הועתקו במספר כלשהו של טפסים (העתקים). ב-38 השנים שבין הרפורמה של יאשיהו ובין חורבן הבית (586-622) ואולי גם קודם לכן, התקיימה בוודאי ביהודה, ובעיקר בירושלים, פעילות ספרותית עניפה. בתקופה הזאת נכתבו, הועתקו והופצו מחזורי סיפורים, כתבי תעמולה פולמוס, איגרות וכיוצא בזה. אפשר שלחלק מחיבורים מעין אלה מתכוון ירמיהו בדבריו "לשקר עשה עט שקר סופרים" (ח, ח). עותקים של כמה מנבואות ירמיהו עצמו נשלחו על ידי הנביא "לזקני הגולה ואל הכהנים ואל הנביאים ואל כל העם" (ירמיה כט, א), וכן "אל כל העם אשר בירושלים" (שם כט, כה). ואולם, מדובר כאן בנבואה קצרה שנועדה להיות מוקראת בפומבי, לא בספר.

העילית ביהודה קראה בוודאי חיבורים קצרים מסוגים שונים, שאין לנו יודעים מה היתה איכותם הספרותית. ואולם, האם גם יכלה לקרוא את החיבור המשנה-תורתי (הדויטרונומיסטי; דברים - מלכים ב) הכולל כמה מגילות ספר? למעשה, אין לדעת לאיזה חלק מתוך שכבת העילית היו מיומנויות קריאה שהכשירו אותו להבין את המבנה המורכב של כל יחידה ספרותית בפני עצמה, לפענח את התחבולות הספרותיות, לזהות את הפולמוס הגלוי או הסמוי שהטקסט מכיל ואת הקשריו, ולהבחין בנקודות דמיון, הקבלות, או סתירות הקיימות בתוך כל מגילת ספר בפני עצמה, או בין היחידות הספרותיות המרכיבות את האסופה.

ההשערה כי ביהודה היה חוג קוראים, ולו גם מצומצם, שהיה מסוגל להעריך את איכותה של הספרות ולעמוד על דקויותיה ועל מגמותיה ומסריה; וכן ההנחה כי רישום תולדות עם ישראל בכתב בחיבורים היסטוריוגרפיים מחייב להניח את מציאותו של קהל קוראים שלשכנועו מכוונים הדברים, ההנחות הללו מתארות קורא אידיאלי. קורא כזה אינו נמען של אגרת מינהלית, של מכתב, או אפילו של חיבור ספרותי או פמפלט; הוא קורא אידיאלי של טקסט

מורכב מן הבחינות הלשונית, הפואטית והרעיונית; קורא שעתותיו בידו להתעמק בקריאה חוזרת כדי לפענח את הקשר - הגלוי והסמוי - המתקיים בין יחידות טקסטואליות שונות בתוכו. כדי שלחיבור הדוטרנומיסטי יהיה קהל קוראים היו מגילות הספר צריכות להיות נגישות לו. היכן היה יכול לקרוא אותן? בספריית הארמון נשמרו תעודות מינהליות ואנאלים, שתיארו את מעשי המלכים ואשר נכתבו על ידי סופרי המלך, אבל אלה לא נועדו לקהל קוראים רחב. הספרייה הזאת וספריית המקדש (אם היתה כזאת) יכלו לשמש את המחברים שנוקקו למקורות, אבל אלה לא היו ספריות קריאה. לפיכך, כדי שחוג הקוראים שבו מדובר יוכל לקרוא את הספרים הנכללים בחיבור הדוטרנומיסטי - חלקם או כולם - היה עליהם להיות מועתקים לשימוש פרטי. ואולם המקרא אינו מעיד על פעילות מאורגנת של העתקת ספרים, אלא רק על הקראה בפומבי. כך, לדוגמה, דברי הימים ב' יז, ט) מספר כי המלך יהושפט שלח קבוצה של שרים, כוהנים ולוויים "ועמהם ספר תורת ה' ויסבו בכל ערי יהודה וילמדו בעם". כאשר התגלה הטופס האחד והיחיד של ספר הברית, הוא נקרא בפומבי באוזני העם (מלכים ב' כג, א-ב), והמלך יאשיהו שלח ללמדו ביהודה: "לכו דרשו את ה' בעדי ובעד העם ובעד כל יהודה על דברי הספר הנמצא הזה כי גדולה חמת ה' אשר היא נצתה בנו על אשר לא שמעו אבתנו על דברי הספר הזה לעשות ככל הכתוב עלינו" (מלכים ב' כב, יב-יג). העדויות האלה מלמדות כי היה רק עותק אחד של ספר הברית, ולכן היו צריכים שליחי המלך לעבור מיישוב ליישוב כדי להקריאו, או לחילופין הן מלמדות שספר הברית הועתק למספר מסוים של עותקים ואלה ניתנו בידי המקריאים שסבבו ביהודה.

אבל מוסד המלוכה לא שיגר שליחים כשבידם כמה עותקים של החיבור הדוטרנומיסטי. גם אם נניח שספרות היסטורית הוקראה בכינוסי קהל כלשהם קשה להאמין שבקראות בפומבי כאלה היו נקראים יותר מסיפורים על ימי הראשית של העם. במקרים שהמקרא מספר על נאום היסטורי רטרופסקטיווי, הוא כולל סיכום קצר של מהלך ההיסטוריה של עם ישראל (ראו: יהושע כג; נחמיה ח). בכל מקרה, האזנה מקשה גם על שומע משכיל לתת את דעתו למורכבות הטקסט, ובוודאי טקסט כמו החיבור הדוטרנומיסטי, שמלכתחילה לא יועד להקראה. יוצא אפוא כי כדי שיוכל למלא בימי בית ראשון את התפקיד הדתי, הלאומי והפוליטי שמייחסים לו היה על החיבור הדוטרנומיסטי להיות מועתק במספר כלשהו של עותקים - ולחזור ולהיות מועתק לאחר כל פעם שהוכנסו בו השלמות ותיקונים. מאחר שמעשה הכתיבה והעריכה היה מורכב ורב שכבתי, אי-אפשר היה להסתפק בכתיבת החלק מחדש ובהדבקתו אל היריעה, אלא נדרשה פעולה רציפה של העתקות חוזרות של הטופס המקורי בידי מעתיקים מקצועיים. אפילו נניח כי במשך שנות הדור שבין הרפורמה של יאשיהו לחורבן אכן נעשו כמה העתקות כאלה, קשה להניח שהיה די בהן לכונן תודעת עבר בקרב העם כולו, או אפילו בחלק ממנו. לפיכך אין ביכולתנו לדעת מה ידע איש יהודה, אפילו היה שייך לאליטה, על תולדות עם ישראל עד זמנו, ומה היתה הכרת העבר שלו.

ואפילו נניח שהיו בנמצא כמה עותקים של החיבור הדוטרנומיסטי, מדובר ביצירה שאת מורכבותה אפשר להבין רק בקריאה אינדיוידואלית, שלא היתה נהוגה בעולם העתיק (ביוון, לדוגמה, לא התחילה קודם למאה החמישית לפנה"ס). אפילו נניח שביהודה החלה קריאה אינדיוידואלית עוד קודם לכן, ברור כי קורא כזה אינו דומה למחבר הנעזר לצורך מלאכתו במקורות קודמים ומנהל אתם דיאלוג מודע. קורא אינדיוידואלי בן הזמן היה יכול לקרוא כל פעם חמש-שש שורות בלבד והתקשה מאוד לקרוא לפנים ולאחור - כפי שאפשר היה לעשות בדורות מאוחרים בדפים אסופים (קודקס).

כדי שהקורא הזה יתפוס את הקישורים האינטרטקסטואליים שמגלים בו קוראים בני תקופות מאוחרות יותר, היה עליו לקרוא קריאה חוזרת את כל הטקסט. זאת ועוד: כדי לזהות הקבלות ושאליות בין הספרים השונים, או "מדרש" מאוחר על ספרים מוקדמים, היה על כל הספרים האלה להימצא ברשות הקורא. קריאה אינדיוידואלית מעין זאת ומימוש הטקסט בצורה כזאת הם כשל דרשן ופרשן בן דורות מאוחרים, או של קוראים וחוקרים בני הדורות האחרונים, אבל בוודאי לא היו נחלתו של קורא בן תקופת בית ראשון. הקורא הזה לא קרא את הטקסטים קריאה חוזרת כדי להיטיב לפענח את צפונותיהם ואת היחסים האינטרטקסטואליים ביניהם, ולא ניגש אל הספרים מצויד בטכניקות ובתיאוריות מתחכמות של קריאה ופרשנות. דומה אפוא שאם אכן ביקשו מחבריו ועורכיו של החיבור הדוטרנומיסטי להנחיל לציבור ביהודה תודעת עבר משותפת, היו יכולים ללא קושי למצוא דרך יעילה ופשוטה יותר, ולא היו

יוצרים טקסט המיועד ליודעי ח"ן בלבד. הם בוודאי לא היו מסתפקים בחוג מצומצם של קוראים אידיאליים, היכול לעמוד על דרכי העיצוב, התחבולות, ההקבלות, הצירופים, הסתירות בין יחידות ספרותיות שונות ורחוקות זו בזו, האמצעים הרטוריים, והפולמוס הגלוי והסמוי המתנהל בתוך הטקסט.

לפנינו תופעה מופלאה ויחידה במינה: פער גדול היה בין האיכות הנדירה של היצירה המקראית ובין קהל הקוראים שלו נועדה להלכה בזמן חיבורה, ושאליו לא יכלה להגיע. אם כך, אי אפשר שלא לתהות שמא לא נתחברה היצירה הדויטרונומיסטית (ולא רק היא) לזמנה, אלא במחשבה על הדורות הבאים, וכי אכן הפכה להיות הטקסט המכונן של תודעת עבר רק דורות לאחר שיבת ציון ולא "בהווה", כלומר, בתקופת בית ראשון. רק אז היה עם ישראל לקהילת ספר, כלומר, לקהילה שעולמה מכונן ומעוצב על ידי אסופת ספרים אחת, שהפכה ל"ספר". רק בדורות הבאים, כשהספר נפוץ בעותקים רבים והקריאה האינדיווידואלית היתה לנפוצה, ואחר כך לצורת הקריאה העיקרית, מצאה קרן השפע של היצירה הפרשנית והפרשנות היצירתית הרבה פנים שלא להם כיוונו מחבריו ועורכיו ואותם לא שיערו.

פורסם בתאריך - 12/04/2006